
Alekszandr Komecs

VAN-E JÖVŐJE A MÚLTNAK?

Az alábbi előadás 2005. novemberében hangzott el a Bécsben rendezett Kultúra – Örökség – Város című konferencián, amelyet az Osztrák Tudományos Akadémia szervezett az egykori szocialista országok utolsó 15 évének a fővárosokat illető örökségvédelmi gyakorlatával kapcsolatban. Alekszandr Komecs, a moszkvai Művészet-történeti Intézet igazgatója, a moszkvai kulturális örökség megővéséért küzdő társadalmi szervezet egyik vezetője. A magyarországi helyzetről Gerle János tartott előadást.

Az emberiség saját múltjával a tárgyi emlékek és a nemzedékről nemzedékre átadott eszmék és ritusok formájában szembesül. Mindkét területen folyamatos a romlás és a torzulás. Csak csekély mértékben múlik ez fizikai, kémiai vagy más természetes folyamatokon, nagyobbreszt emberi beavatkozás áll a háttérükben. A jelen embere folyton értelmezi a múltat, amelyet így ugyan hosszú távon fenntart, ám egyúttal kiszolgáltatja egy szabad és spontán változásnak, amelyben elvész a történeti kontextus, és a múlt különféle, egymással párhuzamos anyagi és szellemi jelenségek sokaságaként él tovább a köztudatban.

A művészi tárgyak és értékek világa különösen erős módosulásoknak és átértelmezéseknek van kitéve. Az európai társadalom történeti tudatának fejlődése a történeti eredetiség értékének megértéséhez és az ennek megfelelő viselkedéshez vezetett. Ebből alakult ki a műemlékvédelem, a muzeológia és a tudományos alapokon nyugvó műemlékhelyreállítás, mint a társadalom és az állam számára jelentős lehetőség. Kétszáz éves fejlődés során alakult ki a követelményeknek az a rangsora, amelynek révén az eredetiség fenntartható a beavatkozás célirányos stratégiája, valamennyi érintett morális pozicionálása, a nemzeti és nemzetközi jogbiztonság megteremtése mellett. A valóságban a dolgok másképp állnak: a mindennapi élet a maga sokarcúságával, korunk és a közelmúlt tragikus eseményei, az üzleti élet és a tömegkultúra befolyása aláássák az értékek kánonján alapuló, stabilnak tűnő építményt. Előadásom a kulturális örökség körébe tartozó értékek erodálódását mutatja be.

Nézzük először a történeti eredetiség fogalmát. A szocialista rendszerek bukása Kelet-Európa országait, mindenekelőtt Oroszországot a kardinális feladat elé állította, hogy átértékeljék saját történelmüket. Ennek során a történettudomány a világnézetek csataterévé változott, a korábbi nézetek felülvizsgálata a nyilvánosság előtt a történelmi események elleni önkényes támadásként jelent meg, mintha a kívánatos történelmet, mint egy igazításra váró ruhadarabot, az éppen aktuális méretre lehetne igazítani; az egyik esemény a háttérben marad, a másik reflektorfénybe kerül, hogy az elvárt múlt képét meg lehessen formálni. Így hangozhatott el a televízió nyilvánossága előtt például az, hogy a népnek olyan történelemre van szüksége, amelynek nevelő hatása van, mint a meséknek. Ugyanez a felfogás érvényesül a hagyományos környezettel szemben. A tehetősebbek azonnal le akarják cserélni a megvetésük céltáblájává vált környezetet, amelyben addigi életüket leélték, hogy újat vásároljanak maguknak. Új ruhát, új autót, új bútorokat és új házat, abban a hiszemben, hogy ezzel ők maguk is teljesen kicserélődnek. Az állami vagyon privatizálása lehetővé tette, hogy megszűnjen az új tőkésosztály.

Ők az orosz városok történelmi közegét új életükhöz szűknek és alkalmatlannak tekintették. Vele szembeni gyűlöletük nem csekélyebb és nem kevésbé pusztító, mint a bolsevikoké volt a huszas években. Ráadásul az ellenséges érzületet a városok két sajátossága fokozza. Az első az orosz városok tájképi jellegével függ össze. Szemben az európai városokkal ezek a települések nem váltak kompakt, megkövesedett organizmusokká. Aki már látta Szuzdalt, Kosztromát vagy más orosz városokat, tudja, hogy a természetes táj milyen erőteljesen meghatározza a város struktúráját. Ezek a városok inkább falvakra emlékeztetnek, mert a szabadonálló épületeket, épületegyütteseket a hozzájuk tartozó földek, kertek veszik körül. Az újjgazdagok pedig semmit sem akarnak kevésbé, mint falusinak tűnni. Párizsiasnak és bécsiesnek szeretnének látszani. Számukra a terméskő, lehetőleg márvány, a tükröző üveg, a csillogó fém, az aranyozott vízcsapok sokkal vonzóbbak, mint a XVIII-XIX.

század fa- vagy kőházai, amelyenek az orosz városok történelmi központjait alkotják.

A másik nehézség még a kommunista hatalmi szervek döntéseire vezethető vissza. A történelmi épületállományt évtizedeken át teljesen elhanyagolták, nemcsak hogy gondjukat nem viselték, de a lakók elemi szükségleteit sem elégítették ki, jelentős részükből még mindig hiányzik a vízvezeték és a központi fűtés. A lakók igyekeznek menekülni a történelmi negyedekből, és hogy új lakáshoz jussanak, előfordult, hogy maguk gyűjtötták fel saját régi otthonukat.

Mindez az építészeti értékek tömeges pusztulásához vezetett, ez a folyamat a kilencvenes évek elején erősödött fel és a mai napig tart. Ha Moszkvában a régi házak bontása lassabb ütemű volt is, mint a szovjet időkben, mégis jelentős mértékű: az elmúlt 15 évben több mint 800 értékes ház tűnt el, közülük 60 szerepelt a hivatalos műemlékjegyzékben. (A súlyos veszteségek közé tartozik a Kadasi rakpart átépítése, a kadasi negyed temploma, a Kremllel szemközi kozáknegyed faházai, a nem magától leégett Manyézs, Osztrozsenyka a védett Zolotaja milja területén, Fomvizin és Rimszkij-Korszakov lakóháza.)

Újabb kérdés, hogy mi történik a bontások helyén. Gyakran hivatkoznak arra, hogy maga a műemlékvédelem a felelős a bontásokért. 1997-ben, Moszkva alapításának 850. évfordulója alkalmából a városközpontban egy, „a különleges esemény indokolta” bontás történt, hogy a régi, rossz állapotú épületek ne csúfítsák az ünnepi városképet. Luzskov főpolgármester, amikor értesült róla, hogy a Sztolesnyikov utca sarkán álló, a bontandó területhez tartozó épület műemlék, utasítást adott a háznak egy távolabbi utcasarkon történő felépítésére. Azt képzelve, hogy még jót is tesz ezzel a történelmi örökségnek, hozzátette: *legalább jó erőre és szebbre építjük.*

Moszkvában tucatjával vannak hasonló példák, s ha ez a szemlélet gyökeret ver, hamarosan százával lesznek. A XX. század tragédiái sok népet készítettek arra, hogy elpusztult műemlékeiket újjáépítsék. Vannak épületek, amelyeknek a hiánya oly nehezen elviselhető, hogy a társadalom követeli a rekonstrukciót. Ez történt Varsó és Gdansk történelmi központjával, legutóbb a drezdai Frauenkirchével. Ilyenkor mindent elkövetnek, hogy az eredeti formákat teremtsék újjá az eredeti anyagok és technikai megoldások segítségével, hogy eltüntessék egy katasztrófa következményeit.

Moszkva két szempontból eltér ezektől a példáktól. Német és Lengyelországban az ellenség rombolta le ezeket a házakat egy háborúban, Moszkvában a hatalmon lévők pusztítják az örökséget a maguk jószántából; az újjáépítést pedig korszerű

anyagokból, mai technológiával végzik. Ez gyakran egészen nevetséges helyzetekhez vezet, amikor az építkezésen hatalmas transzparens hirdeti, hogy ott éppen a műemlékjegyzékben szereplő, XVII-XVIII. századi épület épül. Ilyen a Herzen-ház, a Suzhovo-Kobelin-ház, a Tomasevszkij-ház.

A legkiívóbb példa egy elpusztult műemlék rekonstrukciójára a Megváltó Krisztus székesegyház Moszkva központjában (tervező: Konstantin Ton). Az újjáépítés átfogó állami program keretében valósult meg, az eredeti formákról megfelelő tervdokumentáció állt rendelkezésre. A XIX. században 50 éven át építették a katedrális, most a legnagyobb moszkvai kivitelező cég referenciamunkában elvégezte ugyanazt – vasbetonból – két év alatt. Az eredeti mészkőlap burkolatot, hogy szebb legyen, márványlapokkal helyettesítették. A kőszobrok helyére bronz és műanyag másolatok kerültek. A kupola aranyozását titánium héjazat pótolja. Korszerű szellőztetőrendszerét diszkréten takarják a díszek közé rejtett rácsok. S hogy mindenben megfeleljen az „európai elvárásoknak”, a templom alá többszáz férőhelyes mélygaraszt építettek, ami miatt a moszvaiak *a parolón trónoló Megváltónak* becézik.

Az újjáépítés sok esetben az eredetinek csak egy részére terjed ki. Legtöbbször a homlokzati falra vagy egyes jellemző részletekre. A Kazacsja pereulok (Kozák utca) egyik kétszáz éves védett épületének kétemeletes homlokzatát a bontás után beépítették a helyére került ötemeletes ház, a Jakut Arany székház homlokzatába. Tőle nem messze a Bolsaja Poljanka 13. alatti XVIII. századi házat lebontották, homlokzatát újra felépítették, amely így az eredetire nem is hasonlít, viszont új, sokemeletes házat takar. Ez a fajta „műemlékvédelem” rosszindulatú daganatként terjed szétroncsolva a város régi szövetét. A Kuznyeckij moszt egységes, kétszintes beépítését hétemeletes házakkal váltották fel, miközben rájuk másolták a régi homlokzatokat.

Aki régebben Moszkvába érkezett és megpillantotta a Rosszija szállót, amelynek felépítéséhez egy egész történelmi negyedet buldózerelt el, talán arra is emlékszik, hogy a szállót XVI-XIX. századi műemlék épületek vették körül, az eltakarított múlt árván maradt tanúi. A most folyó építkezések eredménye túltesz a sztálini idők pusztításán. A folyamat azzal indult, hogy a lakásépítésben elérhető gyors eredmény érdekében a moszkvai önkormányzat döntést hozott a városközpont tetőtereinek beépítésére. Az a háztető-táj, amely Párizsra vagy Bécsre jellemző és ott harmonikus képet nyújt, Moszkvában teljesen előzmény nélküli. Az 1990-es években ez a gyakorlat mégis általánossá vált, a házak olyan képet öltöttek, mintha ufo-raj telepedt volna meg a tetőkön.

Nagyon gyorsan kialakult egy összefonódás a beruházók és az új hivatalnokok között – a történelmi városszerkezet rovására. A beruházó kinéz magának egy telket és igyekszik azt száz százalékosan kihasználni. Minél magasabbra épít, annál jobban jár. A telken álló épület többnyire valamilyen állami intézményé, amelynek nincs pénze a lepusztult épület rendbehozatalára. Ezek a telkek sokszor műemléki védelem alatt álló területen találhatók, ahol általános építési tilalom van érvényben. A beruházó vállalja a felújítást annak fejében, hogy engedélyt kap a telek beépítetlen részeinek beépítésére. Az érintett intézmény örömmel lobbizik a hatóságnál az engedélyért, a hatóságok meg örömmel járulnak hozzá hat szint beépítéséhez annak fejében, hogy ők további szinteket kapnak cserébe.

Az új építkezések a legfontosabb történelmi értékek közelében is figyelmen hagyják a hagyományos telekosztást és léptéket. Az utolsó 15 évben felburjánzott egy új város a régi városban, a következő 5-10 év alatt Moszkvában végleg megszűnik a városra jellemző régi beépítés, megmarad ugyan néhány kiemelkedő műemlék, de nem lesz már város, amelyhez tartoznak.

A 90-es években sok szó esett az orosz lélekről. Moszkvát mint harmadik Rómát vagy az Égi Jeruzsálem földi képmását emlegették. Eközben a város sziluettjéből eltűntek a kolostorok, templomok, harangtornyok, helyüket elfoglalták az irodaházak, bankok, szállodák és más, végtelenen földi rendeltetésű épületek tornyai. A finom rajzolatú kupolák, toronysisakok helyett otromba hasábok és hengerek. Az épületkolosszusok gyakran hangzatos neveket viselnek, mint például Galina Visnyevszkaja Operaművészeti Központ, a valóságban ez az intézmény az épület 15 százalékát foglalja el, a többi a kereskedelemé. Természetesen az egész folyamatot a pénz irányítja, de hangsúlyozni kell, hogy nem csak erről van szó. Hiányzik a saját történelmünk és történelmi örökségünk iránti megbecsülés. Teljes gőzzel folyik egy új adminisztratív városközpont, az úgy nevezett City előkészítése. Ez 2-3 km távolságban helyezkedik el a Kremltől, látszólag nem zavarja annak együttesét. Egyelőre maguk a moszkvaiak sem fogták fel, mit fog jelenteni az új negyed megjelenése: tucatnyi 200 és 500 méter közötti felhőkarcoló emelkedik majd a város fölé minden más hangsúlyt végképp elfedve. Amikor bemutattuk a látványterveket Luzskov főpolgármesterek, hogy meggyőzzük, Moszkva nem viseli el ezt a durva beavatkozást, azt a számunkra elfogadhatatlan választ adta: *Miért, nekem nagyon tetszik!*

Felelnem kell arra a kérdésre, amely ezek után joggal felvetődik: van-e egyáltalán törvényben szabályozott örökségvédelem Oroszországban és Moszkvában? Büszkén és ugyanakkor elkeseredetten kell erre a kérdésre igennel válaszolnom. Ezek

a törvények léteznek, sőt, Moszkvában az önkormányzat és az illetékes építészeti intézmények útmutatásával normákat, szabályokat, javaslatokat dolgoztak ki az egész városnak, mint történelmi együttesnek a védelmére. Ha azonban egy polgármester hivatalosan kijelenti, hogy a törvény nem dogma, hanem olyan iránymutatás, amelyet minden esetben mérlegelni kell, akkor világos, hogy országunkban az „egyszer élünk” jelszava minden mást a háttérbe szoríthat. Hogy a történelmi értékek megsemmisítését elfogadhatóvá tegyék, kialakítottak egy sajátos elméletet, amely a régi Moszkvát eklektikus városként írja le és ezért felmentést ad minden további, eklektikusnak minősíthető beavatkozás alól. Letagadják a város sokszáz éves arcát és figyelmen kívül hagyják a szerves összefüggést az egyes történelmi rétegek között. A közvélemény mindezzel kapcsolatban nemigen hallatja hangját. A hatalom a döntéseivel és ízlésével sokkal inkább demoralizálja a lakosságot, mintsem neveli. A műemlékvédelmi hivatal a korábbi időszakokban aktívan dolgozott, most nem kap elég állami támogatást, és elnémult, mert tud folyamatosan újat húzni a hatóságokkal. Az elmúlt években tucatnyi per indult védett értékek lerombolása miatt. A bíróság a legtöbb esetben nem talált kellő alapot az elmarasztaláshoz. A helyi tiltakozásokat a beruházóknak sikertül leszerelnük apróbb engedményekkel és a hangadóknak tett ajánlatokkal.

A moszkvai háztetők fölé két szimbólum magasodik. Egyik az új Megváltó Krisztus katedrális kupoláját díszítő kereszt, a másik a sok egykori funkcionáriusnak otthont adó (sok esetben a letartóztatásuk színhelyét jelentő) toronyház tetején elhelyezett Mercedes embléma. Ez a kettő pontosan jelzi azt a tragikus kimenetelű küzdelmet, amelyet a város hagyományai ellen folytat az új hatalom.

(németből fordította Gerle János)

